

הקדמה

להלן אוסף מאמרים שנכתבו (למעט אחד מהם) בארבע השנים האחרונות. אני מניחה שהוא דומה באופיו לספרי הראשון, נשרכת אל בית-לחם (1992). כלומר, הייתי מתקשה למצוא בספר נושא עקבי או דפוס מוגדר, אבל יחד עם זאת אני ערה לכך שהוא מדיף ניחוח מובהק של "סוג הדברים שאני כותבת". הסיבה להעדר נושא מרכזי היא כנראה העובדה, שאני בדרך-כלל כותבת בתגובה לבקשות מצד אנשים או ארגונים שונים שהיו רוצים שאכתוב סוג מסוים של מאמר, או מבקשים לשמוע עוד על דברים שנגעתי בהם בעבר; או שהבקשה מגיעה בדיוק בתקופה שבה הקדשתי מחשבה לנושא מסוים, ואני שמחה מאוד להמשיך לחשוב עליו. כתיבת מאמר בלי תמריץ חיצוני היא אירוע נדיר ביותר מבחינתי.

הסיבה שהמאמר הראשון בספר נמצא במיקומו זה ברורה; הוא באמת היה המאמר הראשון שלי, שנכתב ב-1967. הוא מעיד על כך שתמיד נהניתי מאוד לכתוב מאמרים בנושאים קליניים. אחריו נראה לי טבעי לשאול: "מדוע אני כאן?" ולאחר שחקרתי זאת, לתת תיאור תמציתי וקצר של האופן שבו אני חווה את הסיטואציה הקלינית: "טובים השניים מן השלושה". הפרק הבא הוא מאמר לימודי פשוט על טכניקה, "השימוש בהעברה", שמוביל באופן טבעי לסוג הכתיבה האהוב עלי – כלומר, סיפור המקרה הקליני: "פילוסוף ושכלו" וכן "דם, חרא ודמעות", שאף כולל פרק תאורטי ארוך מכפי שאני נוהגת לכתוב בדרך-כלל. לאחריו מבוא לשינוי בנוף הקליני: "ועכשיו למשהו שונה לגמרי..." מאמר העוסק בשני סוגי הדרכה מנוגדים, אך מוביל גם לשינוי בתוכן: "בודדיזם ופסיכואנליזה: מבט נוסף". כאן אני חוזרת לנושא שהופיע בספרי הראשון. "סופים" ממוקם כפי שהוא ממוקם בעיקר בגלל שמו, אף על פי שהוא מאמר קליני במהותו. במובן הצר, כותרתו מרמזת על היותו מאמר הסיוס. אבל מכיוון שספר זה הוא, ככל הנראה, ספרי האחרון, רציתי שהפרק האחרון יהיה פרק שבו אני משקיפה לאחור על פני שלושים שנות

פסיכואנליזה, ומהרהרת במה שהשארתי מאחורי במהלך אותן שנים ובמה שהבאתי אִתִּי עד כאן או שהתחלתי בו מאוחר יותר. מכאן שמו: "התינוק" הוא כל מה ששימרתי או מה שצמח יחד אִתִּי, ו"מי־האמבט" הם כל מה שהשלכתי. מאמר זה ו"האיש עם שתי האמהות" כורכים ביניהם יפה את כל השאר, בהיותם האחרון והראשון בחיי הכתיבה שלי.

מבוא

מאת

כריסטופר בולאס

הספר הזה ממלא ייעוד מיוחד במינו. אם, כפי שאומרת נינה קולטארט, היא כותבת בתגובה ל'תמריץ חיצוני', הרי שאלה המזמינים אותה לשאת הרצאה משמשים מתווכים מועילים עבור 'אחר' מרוחק וזר ועם זאת אינטימי, שאליו היא מדברת באדיבות נינוחה, ושמקבל אותה – אין לה ספק בכך – כפי שהיא. אם זהו, אכן, כדבריה, "ככל הנראה ספרי האחרון", עלינו להרים קול מחאה באם היא נוטה אחרי הוראתם הפשוטה של הדברים, ובו בזמן להכיר בכך שהספר כתוב מנגד לאִחַר שמוליד אותנו, שומע אותנו במהלך החיים, ואז לוקח אותנו במותנו. לשמוע הזמנה זו ולכתוב קובץ חיבורים מסכם, פירושם להתמודד עם אתגר ספרותי מיוחד.

חיבורים אלה הם חזיונות סתויים זוהרים של חייה כפסיכר-אנליטיקאית בשעה שהיא מהרהרת בהתחלותיהם: כאן, בבית-חולים בִּרְתָס; בתקופה האמצעית שלהם, בחברה הפסיכואנליטית הבריטית; ועכשיו, לאחר שיצאה לגמלאות, בפינות הנסתרות ומעוררות המחשבה של גינתה הכפרית או בצללים המהורהרים של אחוזת ווֹבְרֶן. היא מכנה את עצמה "תיירת-כורסא", וספר זה מהווה ערך ייחודי בסוגת ספרות המסעות, הקרובה כל-כך ללב האנגלי. היא לוקחת אותנו לעתים קרובות אל עֵבֶר לא רחוק, שהיא סבורה, אולי בצדק, שכבר שכחנו – אבל בוודאי לא את מכונית ה'טריומף', שאותה היא חשה שהיא חייבת להסביר! אבל 'מפגש עשור'? יודעים מה זה? "מפגש-עשור הוא מפגש של כל האנשים שהוסמכו או הצטרפו לחברה כלשהי, או התחילו לעשות דבר בעל משמעות יוצאת-דופן עבורם, באותו זמן", כך היא מספרת לנו. זוהי פגישת מחזור, ותיאור הרצאתה, "מבט מהספה", במפגש העשור של בית-חולים בִּרְתָס, משקף את "האווירה העליזה, המחויכת" של אותו

אירוע. אבל בנוסף לכך, ובדומה לתצלומים של בני דור שחלף מן העולם, שנאספו לאירוע חגיגי, זהו רגע של השתאות וחיבה: החגיגות בנות-החלוף של החיים משמשות סימני פיסוק עתירי משמעות ורגש במסע המוזר הזה. "משחר ילדותי", כך היא מספרת, "לא היה דבר בעולם שגרם לי עונג רב יותר מלהקשיב לאנשים המספרים לי את סיפוריהם", והדבר ניכר בסיפורי המסע הללו, שמכילים תיאורים מלאי-חיים של עבודתה עם מטופלים. "שוו בנפשכם את הבלבול שכל הדברים הללו ייצגו בראשה של אנליטיקאית צעירה בשנים הראשונות של עבודתה בקליניקה הפרטית", בשעה שהיא פוצחת בסיפור על הטיפול שלה במטופל שסבל מקוליטיס, דלקת כיבית של המעי הגס. "הוא היה תינוק בלתי-רצוי", כך היא מניחה, ותיאור תוקפנותו המיוסרת נוגע ללב ומשעשע כאחד. הנה קטע מתוך סיפור המעשה:

הייתי אומרת שהוא מראה סימני פחד לקראת החופשה המתקרבת והפרידה ממני. "שטויות!" הוא היה שואג, "איזה רעיון מטומטם. את כל-כך יהירה, זה אחד הדברים שאני לא סובל אצלך – אוי, אני חייב ללכת לשירותים". והוא היה מזנק מהספה. אחרי כמה דקות היה שב, מזיע ונרעש, פניו חיוורות, אך ללא ספק מלא בתחושת ניצחון. "בבקשה!" היה אומר בכעס. "אני שוב מדמם, תראי מה עשית, לא דיממתי כבר שלושה שבועות – למה את לא מסוגלת לשמור את הרעיונות המזוינים שלך לעצמך?"

"כאן אתם מתחילים לקבל מושג", היא כותבת, "באיזו מידה השפה שלו הייתה קונקרטי, ציורית וגולמית, עד שהיא כשלעצמה לימדה עליו עולם ומלואו". והיא מוסיפה, "ואולי אף תתחילו להאמין לי שבמבט לאחור, אני מחשיבה אותו למטופל הרעשני ביותר שטיפלתי בו אי-פעם". אם תמונה זו מתוך מסעותיה חושפת לעינינו את עבודת הפרך המתסכלת והמרגיזה של שני אנשים שתקועים זה עם זה בעולם שכמו נלקח מתוך מחזה של הרולד פינטר, הרי ה'אתם' אשר להם היא מספרת את הסיפור הזה אינם רק אלה מבינינו ששומעים אותו, אלא מעבר לנו – אולי בתוכנו – אותו אחר שאליו היא מדברת מתוך תחושת הקלה גלויה. "יום אחד אמרתי לו משהו פשוט, ומובן מאליו

בעיני, על חרא ועל הפין שלו. 'אל תשתמשי במילים האלה', הוא צרח, מתפתל מזעם על הספה. 'אני לא סובל דיבורים כאלה, את פשוט מגעילה אותי!'. אין צורך שהיא תאמר לנו מה היא חושבת על כך. כמו בספרות המסעות במיטבה, המסר עובר אלינו באמצעות התבוננות בהירה.

אולם תיאורי המטופלים שלה לעולם אינם באים על חשבונם. אם היא מוצאת מקום לחמלה בסבלם, הרי זה משום שגילתה באנשים הללו – שללא ספק חיו חיים שונים מאוד משלה – מוזרות מסקרנת ומאתגרת, אשר הופכת לא רק את מה שיש לה להציע, אלא גם את מה שהאנליזה מסוגלת לספק, לפרובלמטי. האם זו הסיבה שהיא בחרה לשבחן בספר-הסופים הזה, מתוך מאות מטופליה, דווקא את אלה שאליהם הצליחה להגיע רק באופן חלקי? דודתו של המטופל חולה-הקוליטיס (אחות אמו) ובן-דודו מתו מקוליטיס. כשהיה בן אחת-עשרה התגלה אצל אמו סרטן השד. קולטארט, מדריכת הטוילים, מספרת לנו: "השנה הייתה 1946. היא עברה כריתה וקיבלה את טיפולי הקרינה הלא-משוכללים, שהיו הטיפול היחיד באותם ימים". תסמיניה של אמו הופיעו שוב כשהיה בן שלוש-עשרה, עליהם נוספו גרורות בכבד ובעצמות, והיא חיה בקומה השנייה של ביתם עוד שמונה-עשר חודשים. אזור הניתוח והשד השני פיתחו נגעים פטרייתיים משניים. "קוראים רבים בוודאי לא שמעו על תופעה זו, שכן היא נדירה מאוד בימינו, אבל אין ספק שהמראה היה דוחה, וזה הסריח".

בקיאותה, לא רק במחלת אמו של המטופל אלא גם בקוליטיס שלו, וההבנה שלה את המחלות שמהן סבלו כמה מטופלים נוספים בספר זה, מהוות טיעון משכנע לצורך שלנו בפסיכואנליטיקאים רפואיים. נינה קולטארט איננה טוענת בעד עמדה זו, אבל ההבנה שלה את הַגיוֹן הגוף ואת המפגש בין הסובל לבין מחלתו נשענת על ידע רפואי: ידיעתה כיצד פגיעות הגוף מקצרות את משך הקיום היא חלק מהחמלה החפה מרגשנות שלה לפתוס של המטופל הזה. "התאמצתי מאוד לאתר אותו לאחרונה, לטובת המאמר הזה, אך הוא נעלם אפילו מפנקס הרופאים, ונדמה לי שאין ברירה אלא להסיק, לאור העובדה המשמעותית הזו ולאור חומרת מחלתו, שהוא ככל הנראה

מת". זה אכן סביר. אך זהו הספד אשר כתוב בפרוזה בהירה ומבוקרת, ושחותם את אחד המקרים המרתקים ביותר שהגיעו אי פעם אל הספרות הפסיכואנליטית.

קולטארט כותבת על חייה של רופאה אחרת, הפעם מקרה אבוד של מתמחה בהכשרה פסיכואנליטית שלמרבה המזל חזרה לרפואה כללית לאחר הסמכתה. "היא הייתה מגיעה ומציגה בפני פגישה מורטת עצבים ומפורטת שכולה דו־שיח מבולבל, שלא דמה לשום דבר ששמעתי אי פעם בחיי – אפילו לא לשיחת חולין, שיש לה ערך מסוים בפני עצמו", היא כותבת. "פיסות תאוריה בלתי־מעוכלות, מילים טכניות משונות, רעיונות מחרידים ומבולבלים שאספה באופן מקרי במהלך השנים האחרונות, הצטרפו יחד לזרם עכור ומבולבל" – לגמרי בשונה ממארי ומאן, האחת יועצת חסרת ניסיון והשנייה פסיכותרפיסטית מנוסה, שבאו אליה כדי לקבל הדרכה, ושאתן שיתוף הפעולה היה מענג. תיאורה כיצד "יצאה איתן למסע גילויים חדש" בשעה שהן הרחיבו בעזרתה את ידיעתן על אודות הפסיכוראנליזה, הוא חומר קריאה מעולה.

אחר־כך מגיעים ל'אליזבת קמרון', האנליטיקאית המנחה הבכירה שמחליטה לעבור הכשרה קבוצתית בת שנה במכון לאנליזה קבוצתית. תצפיותיה של קולטארט על העצמי האמצעי שלה – שלעולם אינו נחשף בגלוי בקבוצה אך מהווה את מושאו הקבוע של הפרק – הן תיאור שנון וערמומי המסביר מדוע פסיכואנליטיקאי כבר לא יוכל עוד לשוב ולהיות חבר קבוצה מוצלח כעבור זמן־מה. תצפיותיה הפרטיות חדות־האבחנה על שאר חברי הקבוצה משעשעות לא פחות מכפי שמרגש תיאורה, כיצד היא עצמה מתפרקת ונזקקת לתמיכת הקבוצה בגלל כיסא ריק שנותר ללא התייחסות.

הפרק מאיר־העיניים על מסעה לתוך הבודהיזם מרענן ו"מלא הבחנות פסיכולוגיות חריפות" מהסוג שהיא מייחסת לבודהה. הוא מזכיר מאפיין מסוים של רגישותה של קולטארט עצמה: ריכוז שֶקט ואחריו תיאור מילולי צָרוף של חווייה. בין שהיא כותבת על התנסותה בקבוצה, על מודרכת שהיא מקרה אבוד, על פילוסוף מבריק שנגזר עליו להתאבד או על החיים בחברה [הפסיכואנליטית] הבריטית, יצירותיה הן בבחינת ציור של טבע דומם. בדומה לְרמיר – אחד

הציירים האהובים עליה – היא משקפת את האנשים והמקומות שראתה, אבל באורה הייחודי.

לצד האור המקיף את דמויותיה מופיע מה שהיא מכנה "האור המנהיר" של התפישה האינטואיטיבית. ברגע כזה "נוצרת תחושה חזקה שהנפש המודעת איננה השחקנית המרכזית בכל מה שאנו רואים, יודעים או אומרים". "נדמה כי לרגע קט, משהו חי אותנו מתוך המעמקים שבתוכנו", כך היא מסיקה, ולכך יכולים קוראי ספרה להוסיף התבוננות נוספת: שכאשר אנו קוראים יצירה בעלת עומק שכזה – יצירה שאיננה פוטרת כלאחר־יד את תכונותיהן של הדמויות המשחקות במחזה החיים כפי שהן מופיעות על פני השטח, אלא מוצאת השראה בתופעות חיצוניות – מעמיקה של הפרוזה הזו חיים אותנו.

נינה קולטארט הייתה מן הגדולים שבאנליטיקאים המנחים, המדריכים, המורים ואנשי המנהל במכון הפסיכואנליטי [הבריטי] מראשית שנות השבעים ועד אמצע שנות התשעים. היא הייתה ממבקריה הישירים והכנים ביותר של הדוגמטיות, ועמדתה הישירה והגלויה, שיצאה להגנת חשיבה עצמאית אמיתית, זיכתה אותה בהערכה רחבה על אומץ לבה ויושרתה. גם הגמול שלה היה מהסוג המוצלח ביותר: זרם בלתי־פוסק של מטופלים שהגיעו מיוזמתם אל מפתנה. אף אנליטיקאי – וגם לא חמישה אנליטיקאים יחדיו – לא העניק במהלך הקריירה שלו ייעוץ לאנשים רבים כמו קולטארט. היא השקיעה מאמץ עצום בדאגה לכך שכל מי שפנה אליה ימצא בסופו של דבר את הטיפול המתאים לו, מאמץ שהתבטא בניהול מעקב אחריהם, האזנה לרשמיהם מהייעוץ, ובסופו של דבר גם קבלת דיווח על תוצאות האנליזה, כשזו הסתיימה מספר שנים לאחר־מכן. בדרך זו עלה בידה להכיר מספר עצום של פסיכואנליטיקאים ופסיכותרפיסטים, וכך למדה, כמובן, לדעת מי הם הקלינאים המצוינים באמת, אלה שהיו אנשי מסע מוצלחים, ואלה שלא היו מספיק טובים כדי לטפל. היא ניהלה בצורה מעוררת התפעלות את מה שהיה, אחרי הכול, מצבור ידע לא מבוטל. לפעמים נפוצו שמועות על כך שהתעמתה עם קלינאי שעשה עבודה לא טובה, או לחלופין, ניתן היה לשמוע מפיו של עמית כי היא מאוד מרוצה מהאופן שבו האנליזה

של המטופל התפתחה; אבל נדמה לי שקהילת האנליטיקאים והמטפלים שסמכו עליה לצורך קבלת הפניות – ושהיא סמכה עליהם – העריכה את שירותיה לקהילה (קהילת המטופלים וקהילת המטפלים) בדרום אנגליה. מדובר בשירות שאינו זוכה לפרסום ויחסי ציבור, ואף על פי כן, אנשים כאלה הופכים לאגדה בחייהם – סְמֶרַד (Semrad) בבוסטון עולה על דעתי. כשעזבה את לונדון בשנת 1994 ועברה לביתה שבכפר ואל השלב הבא במסעה, נינה קולטארט הותירה מאחוריה ארץ שהפכה טובה יותר בזכותה.

ואם זה ספרה האחרון, אזי היא שמרה את המובחר לסוף. פסיכואנליטיקאים שהוכשרו במסגרת 'הקבוצה העצמאית' נשאלים לא פעם על-ידי פסיכואנליטיקאים ופסיכותרפיסטים מחו"ל, איזה ספר כדאי להם לקרוא כדי להבין כיצד פסיכואנליטיקאים עצמאיים חושבים ועובדים. בעבר נהוג היה להפנות אותם לספרו של ויניקוט, *משחק ומציאות* (Winnicott, 1971), לספרו של רייקרופט, *דמיון ומציאות* (Rycroft, 1968), לספרו של חאן, *פרטיות העצמי* (Khan, 1974), ולעבודותיה של מריון מילנר – מחקריה האוטוביוגרפיים וספרה *ידי האל החי* (Milner, 1959) הנם הישג חסר תקדים, וכתנועה ספרותית הם מהווים את הביטוי המוצלח ביותר של אותה חשיבה עצמאית שהיא 'טיפוסית' לרגישות הפסיכואנליטית הזו. אך אם עלינו לבחור ספר אחד בלבד, זהו הספר הזה. ניתן לומר: "הנה, את מבוקשכם תמצאו כאן". עבודה זו היא מהות הרוח הספרותית – מעין מקסם רגישות במלוא יופיו – ובעיני זהו הביטוי המוצלח ביותר של הזרם הפסיכואנליטי העצמאי הבריטי שנזכה לראות אי-פעם.

פרק 1

האיש עם שתי אמהות

אני כוללת את המאמר הבא כי אני סבורה שהוא עשוי לעורר עניין בשלב זה, כשחיי הכתיבה שלי מתקרבים לסיומם. זהו המאמר הראשון שכתבתי אי פעם כאנליטיקאית, ואחריו לא כתבתי מאמר נוסף במשך ארבע־עשרה שנה. אני מקווה שאינני טועה, ושהוא אמנם ראוי להיכלל כאן; זהו מעין קוריוז, אבל ניכרים בו לא מעט מסגנוני ומתחומי העניין האופייניים לי. שמרתי על השימוש בזמן הווה לתיאור מהלך האנליזה, היות שלדעתי, מאחר שהאנליזה הייתה עדיין בעיצומה במהלך כתיבת המאמר, הדבר משקף את היותה תהליך חי.

אחת משיטות ההערכה לצורך קבלת חברות מלאה בחברה הפסיכואנליטית הבריטית הייתה הקראת מאמר בפני פאנל ההערכה, שכלל כעשרים אנליטיקאים בכירים. את המאמר הזה הקראתי בשנת 1967, לאחר שהוסמכתי ב־1964. (מאמרי הבא היה "נשרכת אל בית־לחם", שפורסם ב־1981). כבר במאמר הזה ניכרת ההנאה ארוכת השנים שהסבה לי הכתיבה על נושאים קליניים. חלק מהתאוריה ומהשפה שבה היא מנוסחת נשמע מיושן בהשוואה לחשיבתי ולכתיבתי היום. הכשרתי הקלאסית באותה תקופה ניכרת ביותר, אבל המאמר עקבי, ונראה שהוא עומד במשימתו.

פרסום המאמר נועד גם לבטא את תודתי למִפְנֵה ולמטופל, שניהם כבר לא בחיים. המפנה היה ד"ר דניס מרטיין, המפקח על בית־החולים קלייברי, אשר הפקיד בידי אתגר טיפולי לא מבוטל. המטופל היה גבר מעורער, אך פתוח להתבוננות פסיכולוגית ומאופיין בהגינות מרשימה. למדתי ממנו יותר משלמדתי מכל מטופל אחר. הוא זה שגרם לי לומר לדורות של תלמידים, שאם